

Črtice o rimski in grški tahigrafiji.

Napisal Rudolf Binter.

I.

„Semel elapsum volat irrevocabile verbum.“
Horatius.

Kulturno povestnico nazivamo zgodovino duševnega razvoja človeštva. Ta razvoj pa je bistveno vezan na obliko splošnega obče- vanja med posamezniki. Kulturni človek ne stoji več kot samostojno bitje v neposredni zvezi s narodo, marveč v tesni zvezi s svojim sozemljanom ne samo glede življenjskih potrebščin, marveč predvsem glede duševnega žitja. Od medsebojnega vpliva poedincev je torej odvisen ves kulturni napredek, ki temelji zopet v občevalnih sredstvih, to je v jeziku in pis- menosti. Brez slednjih dveh je vsak napredek ne- mogoč. Najpopolnejša oblika pismenega obče- vanja, zaeno najvišja stopnja pismenosti, je pa nedvojbeno tesnopis ali stenografija. S temi besedami je dovolj jasno označen njen vzvišeni pomen.

Visoki kulturni pomen hitropisa ali tahigrafije so spoznali že stari prosvetljeni narodi, predvsem Grki in Rimljani. Izumitev tahigrafije je treba smatrati kot naravno posledico naraščajoče človeške kulture, s katero je vznikla, se razvijala, dopolnjevala in širila ter v doglednem času postala svojina vseh omikancev.

Prvo sredstvo, ki so ga rabili stari narodi, da so mogli pismeno slediti izraženim mislim, je bilo krajšanje poedinih besedi in izrazov. Te okrajšave so nazivali Rimljani „siglae, literae singulae“, a Grki „σῆλαι“ ali „σῆγγλαι“. V poznejši dobi so se posa- mični znaki med seboj že spajali in stapljali, poedine besede monogramatizirale ter posamezni zlogi ozna- čevali z enostavnejšimi znaki. Te okrajšave so ime- novali Rimljani „notae, signa verborum, compendia scribendi, imagines“ a Grki „σημεία“. — Sčasoma so začeli krajšati ostale dele govora, razne predloge, predponke in sufikse s posebnimi znaki. Tako je nastalo takozvano „siglovno“ pismo.

Quintus Ennius, eden najstarejših rimskih pes- nikov, je zbral 1100 hitropisnih znakov (notae vul- gures). Živel je v III. stoletju pr. Kr. (239—169) ter se sploh prvi v Rimljanih jel baviti s hitropisom. Nekateri stenografski zgodovinarji pripisujejo izum hitropisnih znakov slovničarju Eniju, ki je živel okoli leta 115. pr. Kr. — Pri tem seveda ni misliti, da je izum teh znakov smatrati v pravem pomenu besede kot stenografijo. Posluževal se je pač kratic (abre- viatur) ter monogramatizacij za posamezne besede,

sicer si pa pridržal tedaj v splošni rabi stoječe pismo. Raditega se njegove okrajšave tudi imenujejo „vul- gares notae“ — okrajšave običajnega pisma, stvor- jene iz začetnih črk poedinih besedi. To siglovno pismo se je pozneje uporabljalo pod imenom „para- titla“, o katerem poroča Valerius Probus v uvodu „de notis Romanorum interpretandis“.

Španski škof Izidor v Sevilji nam dokazuje v svoji knjigi „Origenes“, da je bilo siglovno pismo pri Rimljanih zelo razširjeno, dasi ne moremo reči, da je bil to poseben izum. Rimljani so uvideli, da jim v javnih državnih in sodnih razpravah prav dobro služi, zato so se ga oklenili. Posluževali so se siglovnega pisma ne samo pisarji (librarii), ampak tudi senatorji in vsi izobraženci pri svojem poslo- vanju. O tem nam med drugim svedoči neko mesto v Ciceronovem govoru „pro Sulla“, kjer se Cicero z ozirom na izjave prič sklicuje na zapiske sena- torjev samih.

Kot primere naj navedem nekoliko hitropisnih znakov siglovnega pisma: D = deus; R. P. = res publica; P. P. P. = primus pater patriae; I D N E = iurisdictione; A. P. R. C. = anno post Romam con- ditam; S. V. B. E. E. V. = si vales, bene est, ego valeo; B B = optime; F = filius; F = filia; Mⁱ = mihi, M^F = manifestum; E^SE = esse itd.

Pravim izumiteljem tahigrafije prištevamo Marka Tulija Tirona, rojenega leta 103. pr. Kr. v Apiniju v Laciji. O tem izpričujejo spisi Izidorja, Evzebija in sv. Jeronima (373 po Kr.), ki trdè, da je Tiron prvi, qui notas commentus est. Po izumitelju se nazivajo tirske note. Tiron je bil rob in osvobojenec zna- menitega rimskega govornika in državnika Marka Tulija Cicerona. Okrog leta 96. pr. Kr. se je preselil z obema sinoma svojega gospodarja in patricija Cicerona v Rim, kjer je našel dovolj prilike, da se pri grških učiteljih znanstveno izobrazi. Cicerona je spremljal na vseh njegovih potovanjih po Grški, Mali Aziji, Tesaloniji in Ciliciji. Ciceron mu je narekoval svoja dela in pisma, katera je Tiron pozneje prepisaval in izdajal. Ob času meščanske vojne ga je obveščal o vseh dogodkih iz Rima. Ko je Ciceron pobegnil iz Rima, je vzel s seboj i Tirona, ki je bil tudi svedok njegovega umora. Po Ciceronovi smrti je zbral njegova dela ter jih izdal v štirih knjigah. O svojem patronu Ciceronu pa je spisal biografijo „De vita Ciceronis“. Splošno se sodi, da je sestavil

tudi obširno delo o rimski tahigrafiji. Dočakal je gotovo 100 let, kakor poroča cerkveni oče sv. Jeronim.

Ciceron je pač dobro vedel, da obstoječe siglovno pismo ne odgovarja povsem zahtevam brzega pisma, zlasti ne v tem pogledu, da bi se dali z njim natančno beležiti govori pri važnih senatskih skupščinah. Tirona je zadel nalog, da dovrši pismo, s katerim bi bilo mogoče doslovno slediti govorom. Pridrhal je glavne točke siglovnega pisma, ki tvorijo takorekoč integrirajoč del njegovih not. Na ta način je ustvaril nov brzopis, ki je mnogo dovršenejši od

tales = P I M^{les}; transit = T^{it}; non dubitat = N B; gratias agit = G A. S črko a so Rimljani krajšali: ager, animus, amicus, arbiter. Razlikovali so besede na ta način, da so v „ager“ stavili piko pred A = $\cdot A$, v „animus“ pod A = $\underset{\cdot}{A}$, v „amicus“ v sredino pred A = $\cdot A$ in v „arbiter“ nad A = $\overset{\cdot}{A}$. — Tudi v deklinaciji in konjugaciji je imela pika svoje primerno mesto. Pika je v Tironovih notah sploh važen simbol posamičnih izrazov. V besedah ante, antequam, paucis ante diebus so jo stavili pred in v besedah post, postquam, paucis post diebus pa za glavni znak. „Hodie“

SAMOSTAN VISOVAC V DALMACIJI

FOT. P. METOD SCHNEDITZ

prejšnjega siglovnega. Po njega začetniku imenuje se „ars Tironiana“ ali „notae Tironis“.

Tironove note so zgrajene na temelju stalnih in konsekventno izvedenih logičnih pravil, radi česar so tudi kratke in brzotečne. Glede spajanja, krajšanja in stapljanja so nekake predhodnice današnjemu tesnopisu. Karakteristikon izražanja posameznih znakov leži v njihovi legi. Stvorjeni so na temelju simbolistike in akustike ter odgovarjajo povsem duhu jezika in logični zvezi.

V lažje umevanje Tironovih not navajam nekoliko primerov. Quousque tandem abutere Catilina patientia nostra? = Q. P. N.; per deos deasque immor-

so označili s $\cdot H$ a „heri“ s H $\cdot$. Različno mesto pike je pomenjalo afirmacijo ali negacijo. — V besedah caelum, ignis, aurum, homo, patricius se nahaja pika nad noto, v izrazih kakor argentum, animal, plebs, familia, iacet pa pod noto.

Medium = sredina, radi česar so nastavek „um“ stavili v sredo toraj M^{um}; srcé, želodec se nahajata v telesu, radi česar ima nota za cor, stomachus točko v sredini glavnega znaka.

Tironove note so se torej iz navedenih primerov praktično dobro dale uporabljati. V praksi jih je Tiron rabil prvič, ko je stenografiral Ciceronov govor 8. novembra l. 64. pr. Kr., s katerim je Ciceron odkril

javnosti Katilinovo zaroto. Da-li se mu je posrečilo s svojim izumom doslovno zabeležiti Ciceronov govor, o tem se mnenja strokovnjakov baš ne strinjajo. Vsekako se mu je poizkus v večji meri posrečil, sicer Ciceron, kakor poroča grški pisatelj Plutarh, gotovo ne bi bil ukazal, naj Tiron najizurjenejši pisarje poučuje v hitropisu... S pomočjo slednjih je Tiron govor Katona Utičana v senatni seji dne 5. decembra l. 63. pr. Kr., obsegajoč Katilinovo zaroto, tudi stenografiral po ukazu svojega gospodarja. Tironov tahi-grafičen izum pa je prestal svojo preizkušnjo, ko je stenografiral Ciceronov govor za Milona leta 52. pred Kristusom.

Uvažuje veliko korist stenografije so jo Rimljani tako širili, da je prodrla v najvišje sloje. Cesar Avgust je baje svojega vnuka sam poučeval v hitropisu. Povzdignil je stenografijo v vrsto koristnih umetnosti ter zaukazal, da jo naj goje v 300 šolah. Seveda so se odličnejši Rimljani manj brigali zanjo, ker je niso smatrali kot trajno vzgajajoče sredstvo. Iz tega razloga so jo prepuščali večinoma sužnjem, da so se v njej temeljito izurili. Seneka, vzgojitelj cesarja Nerona, jo naziva nekam poniževalno „vilissimorum mancipiorum commenta“ — iznajdbo najnižjih robôv. Cesar Tit, razdejalec Jeruzalema, se je intenzivno bavil s stenografijo, kakor poroča rimski povestničar Sueton. Za kratek čas je celo tekmoval v stenografiranju s svojim dvornim stenografom. Cesar Dioklecijan pa je izdal naredbo, s katero je enotno uredil plače stenografskim učiteljem.

Stenografi — notarii — so se uporabljali že v času Ciceronovem, da so razmnoževali knjige. Govorniki in pesniki so imeli svoje stalne hitropisce... Pesniki Avzonij, Martial in Manilij pa so spesnili več himen in ôd v proslavo stenografije. Pri rimskih sodnih razpravah so bili stenografi stalno nastavljeni uradniki. Stroge kazni so bile določene za ponarejalce sodnih aktov. Kdor je napačno ali krivo beležil razprave, so mu po zakonu odrezali prste. Ako se je v tem oziru pregrešil cerkveni notar, so mu odsekali roko. Zgodovinar Elij Lampridij javlja, da je v takem slučaju cesar Sever nekoč kaznoval nekega notarja.

Tironove note so se čimdalje bolj izpopolnjevale in množile. Njihovo število je po zaslugi Tironovih naslednikov naraslo na 5000. Ponajveč so se z njimi bavili Vipsanij, Filargyr, osvobojenec Marka Vipsanija Agrippe (umrlega leta 13. pr. Kr.), za njim Aquila, osvobojenec Cilnija Mecene (umrlega leta 8. pr. Kr.) in končno govornik M. A. Seneka, ki ga smatrajo identičnim s filozofom in vzgojiteljem cesarja Nerona, Lucijem Enejem Seneka. Slednji je po sporočilu sevilskega škofa Izidorja (560—636) vse dotlej v rabi stoječe note zbral ter jih izdal.

Glede Seneke so si mnenja strokovnjakov v navzkrižju. Eni trdê, da je bil govornik Mark Enej Seneka, ki je živel od l. 54. pr. Kr. do l. 39. po Kr., drugi zopet, da je bil njegov sin, sloviti modroslovec L. E. Seneka, nekdanji Neronov učitelj, ki je živel od leta 4. pr. Kr. do leta 65. po Kr. Tretji zopet domnevajo, da je slovničar Seneka, ki je živel v sredi II. stoletja po Kr. zbral Tironove note. Gabelsberger in Lipsij se potegujeta za M. En. Seneko ter obširno dokazujeta svojo trditev v delu „Palaeographia critica“, medtem ko pušča odlični stenograf dr. Zeibig vprašanje nerešeno. Vseh dvomov pa jih je rešil rektor Viljem Schmitz, ki je na podlagi madridskega kodeksa Tironovih not leta 1869. v „Pan-stenographikonu“ dokazal, da je pesnik Seneka iz Kordube v Španiji kot praeceptor Neronis, to je Lucij Enej Seneka zbral ter izdal Tironove note.

Z razpadom rimskega cesarstva je jela poleg drugih znanosti in umetnosti tudi stenografija izginjati s pozorišča. V IV. stoletju se je sicer sv. Kasian po sporočilu pesnika Prudencija mnogo trudil, da bi v ljudstvu oživil in razširil Tironove note. V to svrhu je pregnan s svojega škofijskega sedeža v Bresciji otvoril šolo za stenografski pouk v Imoli, toda nehvaležni poganski učenci so ga baje nekega dne iz golega verskega fanatizma usmrtili s pisalnim orodjem.

Poslej se je stenografija ponajveč uporabljala v službi katoliške Cerkve, zlasti ob času preganjanja kristjanov, in sicer pri razpravah, ki so se vodile proti krščanskim mučenikom. S Tironovimi notami so se beležile zadnje besede mučencev, da so se po njihovi smrti mogle v katakombah poročati ostalim vernikom.

Na cerkvenih zborih so opravljali brzopisni posel takozvani diakoni. Škofje in patrijarhi so imeli pravico dovajati na zborovanja svoje notarje. Sv. Avguštín omenja, da je na cerkvenem koncilu v Kartagini leta 311. po Kr. osem stenografov beležilo govore zbranih škofov.

Ker se je s krščanstvom porodilo mnogo novih izrazov in besedi, so morali zanje ustvariti nove note, medtem ko so one za poganske izraze izločevali. V tem oziru si je obilih zaslug pridobil Tascij Cecilij Ciprian, škof kartaginski. Govori znamenitih papežev so se istotako stenografirali ter na podlagi stenogramov objavili, med drugimi osobito govori Gregorja Velikega (590—608).

Nadalje so se s Tironovimi notami beležili razni senatski, sodni, politični in znanstveni govori. Posluževali so se jih državniki, pisatelji in pesniki, ki so imeli svoje notarje. Tudi v pisarnah karolinskih cesarjev so se v velikem obsegu posluževali stenografije. V tej dobi je sploh dosegla višek popolnosti.

Kakor se je rimska tahigrafija hitro razširila, tako naglo je tudi izginila. Že v sedmem stoletju najdemo samo sledove o njeni uporabi i to večinoma v pisarnah frankovskih kraljev, v samostanih in knjižnicah, kjer se je zlasti uporabljala pri prepisovanju obsežnih spisov, da se je s tem zmanjšal njihov obseg. Od X. stoletja dalje pa so Tironove note izginile. Temu se ne smemo tolikanj čuditi, ako pomislimo, da so bile za proučevanje silno težavne, saj je njihovo število naraslo na 13.000. Kot zadnji znani stenogram iz X. stoletja omenja se oni kaplana Ekkeharda (umrlega 973) za vlade cesarja Otona I., ki je stenografiral o priliki izvolitve opata Notkerja.

Od spomenikov, tičočih se Tironovih not, so se do današnjih dni nekateri ohranili. Najvažnejša sta madridski in bernski kodeks poleg nekaterih drugih manjših fragmentov, ki se hranijo v državnih knjižnicah v Monakovem, Göttingenu, Kasselu, Wolfenbüttelu, Leydenu in Parizu.

Pri pisanju so rabili rimski stenografi z voskom prevlečene deščice, takozvane tabulae ceratae, codicilli ali pugillares. S pomočjo kovinskega ali koščene držala (stillus, graphium), ki je bilo na enem kraju koničasto, a na drugem ploščnato, so se vtiskavali znaki v vosek. Ko so bili stenogrami prenešeni v običajno pismo, so deščice s ploščnatim koncem držala zopet izgledali in nanovo popisali. Temu ravnanju je pripisovati, da se nam niti en rokopis rimskih notarjev ni ohranil do današnjih dni.

Tironove note so razreševali in proučevali odlični stenografski učenjaki in veljaki raznih narodnosti, objavili mnogovrstne razprave in izdali nebroj komentarjev, ki tvorijo dandanes bogato literaturo rimske tahigrafije.

S tem sem v kratkih potezah očrtal povestnico rimske stenografije ter hočem v naslednjem sestavku izpregovoriti še o grški tahigrafiji.

II.

Medtem ko pri starih Egipčanih, Hebrejcih, Feničanih in Perzijanih ne najdemo sledu o kakem stenografskem sistemu, so se Grki že zgodaj pozikovali na tem polju. Mnenja strokovnjakov so v tem oziru zelo različna, v kateri dobi da so Grki spoznali brzopis. Nekateri trdijo, da je že Ksenofont (446—356 pr. Kr.) stenografiral predavanja svojega učitelja Sokrata, sklicujoč se na stavek Diogena Laertija, prijavljen v Ksenofontovi biografiji, ki se glasi: *καὶ πρῶτος ὑποσημειωσάμενος τὰ λεγόμενα εἰς ἀνθρώπους ἤραγεν* — in prvi (Ksenofont) je zabeležil njegove (Sokratove) besede dotične objavil. Na podlagi omenjenih besedi se sklepa, da je Ksenofont mogel obelodaniti tudi Sokratove „Memora-

bilia“. Toda glagol *ὑποσημειοῦσθαι*, ki ga rabi Laertij in ki ga prevaja v XVI. stoletju po Kr. živeči Just Lipsij s „stenografirati“, znači tudi v omenjenem stavku samo „zabeležiti, naznačiti = aufzeichnen“, in sicer naknadno zapisati to, kar je v pameti ostalo. Sloviti stenografski pisatelj dr. Zeibig odločno trdi, da Grki do II. stoletja po Kr. tahigrafije sploh niso poznali. Gardthausen pa nasprotno meni, da so Grki že v I. stoletju po Kr. morali poznati tahigrafijo, sicer se Ciceron v svojih „epistulae ad Atticum“ ne bi posluževal grškega izraza „διὰ σημείων“. Toda „semeia“ niso stenografski znaki, ker je znano, da so grški klasiki ta izraz na mnogih mestih rabili za „pisati“, medtem ko jim je za označevanje „brzopisati“ služil adjektiv *τάχος* = hiter.

Neovrženo dejstvo je, da v predkrščanski dobi niti en grški pisatelj ne omenja stenografije. Pač pa se da sklepati, da so Grki že takrat nekoliko čutili potrebo po stenografiji, o čemer priča zlasti leta 1883. na Akropoli v Atenah izkopana marmornata plošča, na kateri je napisano nekako navodilo za brzopis, ki se pa v strogem pomenu besede nikakor ne more tolmačiti kot stenografija, ker besedilu predvsem manjka potrebne kratkoče. Eden najslavnejših poznavalcev starogrških napisov, profesor Ulrik Köhler, stavi imenovano ploščo celo v IV. stoletje pr. Kr. Ker pa ni pismo na plošči niti dosti krajše, niti hitrejše od navadnega grškega pisma, ga vendar ne moremo vzporejati s stenografskim pismom.

Skoro dognana stvar je, kakor priznata Flavij in Galen, da Grki pred Kr. niso poznali hitropisa v strogem pomenu besede in da spada početak grške tahigrafije v II. stoletje po Kr. Sploh pa Grki prej niti rabili ne bi stenografije. Saj je dovolj znano, da je ves narod prisostvoval zakonodajstvu in vsak pravi državljani je imel pravico oddati svoj glas pri snovanju zakonov, vsled česar se tudi ni uvidevala potreba govorov stenografirati in izdajati.

Ona tahigrafija, ki je bila pri Grkih po Kr. v uporabi in veljavi, se deli navadno v dve vrsti, in sicer v starejšo, segajočo od II. do V. stoletja in v novejšo, segajočo od VII. do X. stoletja. Stara grška tahigrafija je bila slična Tironovim notam, novejša pa je predstavljala zlogovno pismo.

Radi lažjega čitanja stenogramov so stavili grški tahigrafi nad stenografske znake akcente in spirite. Da bi se z uporabo novejšega sestava grške tahigrafije moglo slediti govorom, se mi zdi malo verjetno, ker so nekateri tahigrafski znaki preveč raztegnjeni in hitrico pisanja naravnost ovirajo. Gotovo je poleg zlogovnega pisma obstojal dovršenejši sestav, ki so ga rabili v prvih stoletjih po Kristu praktični grški stenografi.

Grška tahigrafija je bila jako razširjena in se je rabila pri raznih zborovanjih kakor tudi v filozofskih šolah, pri sodnih razpravah in v cerkvenem poslovanju. Znamenitejši grški možje so imeli lastne stenografe. V govorništvu prosluli cerkveni pisatelj Origen (185—254 po Kr.) je dovolil tahigrafom, da so beležili njegove govore. Tudi cerkveni pisatelj iz IV. stoletja po Kr., Sokrat, pripoveduje, da so govore Ivana Zlatoustega zapisavali tahigrafi. Dokazano je nadalje, da je sloveči govornik Prohairezij iz Cezareje zahteval stenografov, da so sledili njegovim govorom. Starejša grška tahigrafija se ni ohranila v nobenem rokopisu, pač pa novejša v starih kodeksih,

od katerih sta najznamenitejša „codex Parisinus“ ali „codex Hermogenis“, ki se nahaja v pariški narodni knjižnici in je pisan v X. stoletju po Kr., ter „codex Vaticanus“ ali „codex Areopagiticus“, ki se čuva v vatikanski knjižnici v Rimu in je pisan v XI. stoletju po Kr. Trdi se, da sta oba kodeksa pisana v samostanu Grottaferrata v Rimu. Zadnji je ves iz pergamena ter obsega 270 listov, od teh 44 tahigrafiranih. — Tretji spomenik, imenovan „Nonnova glosa“ iz leta 972. po Kr. se hrani v knjižnici britskega muzeja v Londonu. Poleg teh imamo v Leydenu in Lipskem še več neznatnejših fragmentov o grški tahigrafiji.

Noč.

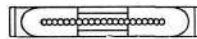
Zložil Tonej Jelenič.

Začrta Stvarnik kolovóze črne
z besedo večno v višnji svôd nebá,
voznikom svetle baklje v roke dá
in nepoznane dalje jim odgrne.

Mi spimo. Ne? Na urnem vozu spimo
in v trdi mrak nebeško pot hitimo.
A z nami — kdo? Znabiti angel naš.

Podé vozniki. Iskra se utrne
tutám pod jeklom skrivljenih kopit.
Čez mrak žarenje — rdečih bakelj svit —
in dolga senca nase svet ogrne.

Kot iskre konji — mi pa brez zavisti.
In voz drvi, strašno drvi po cesti.
Voznik — ti dobro pravo pot poznaš?

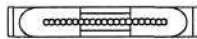

Življenje.

Zložil Tonej Jelenič.

— — in gledam smeh okroglih češenj
in rdeča jabolka na drevju
in gledam v svojo plamenečo krono
z bogatim sadjem po vejevju.

Šibi se deblo, trda hrastovina,
od teže vrh se k tlom pobesi
in sadje pada raz drevo življenja --
Gospod, potresi, le potresi!

Pomlad.

Zložil dr. L. Lénard.

Pomlad je prisijala,
nikdó ne ve odkod,
in duša moja vstala
je na nebeško pot.

In dvomov so svinčene
izginile meglé,
in v prsih spet iskrene
mi želje se budé.

